

KONSTANTIN
PRESLAVSKY
UNIVERSITY
SHUMEN

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“ЕПИСКОП КОНСТАНТИН
ПРЕСЛАВСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ“

2021 г.

**МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ ОТ С. КУЛЕВЧА,
ОДЕСКА ОБЛАСТ**

Христо Стефанов, докторант в докторска програма История на България

**PAST AND PRESENT LIFE OF THE BESARABIAN BULGARIANS FROM THE
VILLAGE OF KULEVCHA, ODESSA REGION**

Hristo Stefanov, PhD student in the program History of Bulgaria

Abstract: It is difficult to describe the fate of thousands of families leaving home, land and livelihood to start their lives from scratch in a foreign land. The families who took this difficult path are no longer alive, but the memories they passed on to the future generations are still there today. The publication tells about them, about the historical destiny and the present of the people from the Bulgarian village in Bessarabia - the village of Kulevcha, because human strength and struggle for a better life have no limits.

Keywords: Bessarabian Bulgarians, migration, customs, history, traditions

*Войната първоначално е надежда,
че ще ни бъде по-добре, след това очакване,
че на другите ще им бъде по-зле, после успокоение,
че и на другите не им е добре,
и най-накрая изненадата,
че и на нас,
и на другите им е по-зле.
(Краус 1993, с. 211)*

Войната от 1828–1829 г. представлява нов етап от вековната борба между Русия и Османската империя за доминация по Източния въпрос. Тази война поражда едно от най-масовите преселения на българското население през епохата на османското владичество, по време на което от Североизточна България се отправят към Бесарабия, Влашко и Молдова около 130 000 българи (История 1961, с. 331).

Още по време на войната значителна група от Шуменско пристига в Бабадаг, където прекарва зимата в изчакване края на военните действия (Дойнов 1981, с. 303). Една от причините за това преселение е разигралото се през 1829 г. решително сражение при с. Кюлевча – Шуменска област (Минков 2019, с. 127).

Село Кюлевча се намира на прохода по пътя от Шумен за Провадия. В хода на войната руските войски настъпват по посока на Шуменската крепост, за да изолират нейния гарнизон. Вечерта на 29 май 1829 г. отрядът на граф Пален заема позиция на Шуменския път при Провадия. Разположението на войската е следното: авангардът на генерал Отрощенко (4 батальона, 10 оръдия, 3 ескадрона) заема с. Кюлевча и с. Черковна. Главните сили на граф Пален (16 батальона, 42 оръдия, 13 ескадрона) застават на югозапад от с. Мадара на височините на левия бряг на р. Буланлък, основният авангард на генерал Крайц – до с. Буланлък (зиемет в Провадийска нахия) за наблюдение на Шумен (Андрианов 2003, с. 424). По същото време садразамът (везирът) Рашит паша навлиза с армията си в проход, връщайки се от Силистра, където е отишъл да помага на тамошната крепост (Lutfi 1999, р. 368). Дислоцирането на османската армия е следното: на скатовете, спускащи се към с. Черковна, се разполага силна батарея, прикрита от 2 батальона от 6 до 8 хиляди нередовна пехота, разположена в гъсти колони в началото на гората. Общо везирът разполага с 40 хилядна войска и 56 оръдия (Андрианов, 2003, с. 425).

В началото на битката османската армия печели надмощие, но впоследствие руската армия получава подкрепления, които успяват да блокират двете страни на прохода и в резултат руснаците побеждават османската армия. За победата им спомага и фактът, че сред боеприпасите на османската армия попадат снаряди и те се взривяват, причинявайки много щети на османските войници (Lutfi, 1999, p. 369).

При Кюлевча загубите на османската армия надвишават 2000 убити и ранени, а 43 оръдия са изоставени. Руските войски понасят по-големи загуби: убити – 1500 и ранени – 1000, между които и 63 офицера (Джумалиев, 1927, с. 170).

Следствията от битката обаче са значително по-големи, от тези, съобщавани чрез сухите цифри на военните хроникьори. Не могат да се изчислят цивилните жертви, а още по-малко – социалните и демографските последици. Гладът, който настъпва след битката при с. Кюлевча, опожарените ниви, разрушените къщи, мъртвия добитък и болестите, които продължават да покосяват все повече и повече невинни хора са само сухо изброяване на последиците, които реално променят безброй човешки съдби. Деца без родители, разбити семейства, оставени на произвола, без дом и поминък – това съпътства всяка война. Войната не признава българи, турци, арменци, евреи, цигани и т. н. Тя покосява всички и никаква пропаганда не може да убеди, че след нея има победени и победител.

На 14. IX. 1829 г. е подписан Одринският мирен договор. В една от клаузите е даден 18-месечен срок, в който християните, поданици на Османската империя, имат право да се изселят безпрепятствено в Русия (чл. 13). Преселението на българското население на север от р. Дунав е насърчавано от руските дипломатически и военни представители, които действат в духа на руската политика – от една страна, за покровителство над християнските поданици на Османската империя, и от друга – за заселване на крайграничните южни области на Русия с българско (християнско) население. Това потвърждава и Г. С. Раковски в статията "Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите." Ето какво ни съобщава Г. С. Раковски: "В 1828 л. когато Дибич премина Балкана и достигна до Одрин пак същото последва. От една страна подбудиха някои българи да земат участие в боя и да се смразят с турците..., от дете поминаха отвлякоха пак няколко си тъйсящи домородства българи в пустата си Русия"(Раковски, 1886, с. 17).

Ето как определя последиците от войната 1828–1829 г. Ст. Минков: "Горепосочените събития поставят началото на устойчива тенденция: през първите десетилетия на XIX век от селата към Шумен започва бавна, но постоянна миграция на

българското население, която променя не само демографската картина в града, но и неговата стопанска и социална характеристика. Не би било пресилено да твърдим, че именно тези промени дават тласък на Българското възраждане в региона, защото възрожденските процеси са градска революция в областта на образованието, културата, националната организация и консолидация, а селото следва това, което се случва в града, стремейки се да му подражава (Минков, 2019, с. 90).

В резултат на битката при с. Кюлевча от 29 – 30 май, през 1829 г. част от старото кюлевченско население е въввлечено във водовъртежа на преселническите движения. През пролетта на 1830 г., със съдействието на руските военни власти, българите от Североизточна България масово се отправят към Русия и румънските княжества Влашко и Молдова. Керваните с бежанци се движат главно по пътя, който води от Бургас за Варна, Каварна, Мангалия, Кюстенджа, Бабадаг, Исакча. В района на Сатуново е най-важният пункт за преминаване през р. Дунав. Преминаването на отвъдния бряг става и на други места: в направленията Хърсово – Пиу Пети, Мачин – Браила и Силистра – Калараш (Трайков, 1981, с. 156). В летописните си бележки Хр. Никович от Разград пише: "Тая година (1830 г.), много заминаха през Бабадаи, шуменски жители, сливенски жители, ямболски и варненски и от округа Адрианопула и отидоха някои си във Влахия, някои си в Бесарабия и после 2 години някои си посетне варнаха са пак в Турецкия назад" (Стоянов, Кодов, 1964, с. 416).

Приемането и настаняването на българските преселници след пристигането им в Бесарабия се ръководи от гражданските власти в Новоросийския край и Бесарабската област, от Попечителния комитет за чуждите преселници, от попечителя на отвъд дунавските, т. е. българските преселници. По късно е създадена специална комисия, която поема грижите по цялостното настаняване на преселниците, идващи от България (Мещерюк, 1965, с. 90, с. 102, с. 118).

По голямата част от новодошлите български преселници се заселват в Южна Бесарабия, където вече има български емигрантски заселища, а сега са основани и нови. Част от преселниците се установяват в градовете Болград, Измаил, Рени, Кишинев, Одеса, Акерман и др. Според сведенията на руските военни власти през периода 1828 – 1830 г. те дават разрешение за преселение в Русия, Влашко и Молдова на повече от 86 000 души (Мещерюк, 1965, с. 98 – 101). Като се имат предвид и онези българи, които пътуват без съответното разрешение на път, тези случаи не са твърде редки, може с основание да се предполага, че през 1830 г. повече от 100 000 българи напускат родните си места и се отправят към нови заселища отвъд р. Дунав.

Едно от селата, основани през 1830 г. от български преселници, е с. Кулевча, Саратовски район, Одеска област, разположено в южната част на Бесарабия. Името преселниците носят със себе си от родното си място с. Кюлевча. Първите заселници в с. Кулевча са 39 семейства, а година по-късно се заселват още 30 семейства (Караулан, 2009, с. 15). В архива на Кулевченската община се съхранява фотокопие на документ на населението в с. Кулевча през 1835 г. Преписът е изготвен от селския писар Лука Гулевич, като документът е подписан от старейшините на селото Васил Жекул, Курта Стоянов, Стамат Попов, Петър Христордов и Стоян Велико. Според списъка, населението на с. Кулевча към 23 март 1835 г. се състои от 74 семейства, в селото живеят 389 души от които 197 мъже и 192 жени (Караулан, 2009, с. 18 – 19).

При разглеждането на списъка на жителите на с. Кулевча през 1835 г. се установява, че най-възрастните жители са Яний Тодоров на 64 г., Пея Василев на 63 г. и Стоян Иванов на 63 г. Те са тръгнали за Бесарабия на 57-58-годишна възраст. Всички останали жители са млади хора, които, напускайки родното си място, допринасят за демографския, икономическия и социалния срив на родното им с. Кюлевча. И в новите си заселища това население, което се отличава с трудолюбие и стопанска предприемчивост, дава съществен принос за развитието, както на селското стопанство, така и на търговията. Както отбелязва още в средата на XIX в. един от най-ранните изследователи на българските заселници в Русия: "Многочислено семейство от българския народ... при дохождането си тук зае най-пустите полета и краища и ги превърна в цветущи и трайни земеделски стопанства" (Скальковский, 1848, с. 1).

С проект "България без граници" Регионален исторически музей – Шумен продължи експедиции зад граница, започнати през 1991 г. Първото теренно проучване се проведе на територията на с. Кулевча, Република Украйна, в периода 7 – 13 май 2009 г. и включи множество срещи с българи – преселници от Шуменския край. В експедицията взеха участие представители на отделите "Етнография", "Нова история" и "Най-нова история" от РИМ – Шумен. Целта на експедицията е да се проучи народната памет, българското самоопределение, съхранени традиции и обичаи на населението на с. Кулевча (Димитрова, 2014, с. 59).

Ето какво пише Стела Димитрова – уредник в РИМ – Шумен: "Все още в голяма част от преселниците не е избледняла картината от разказите на техните прародители. Как с натоварените талиги с покъщнина потеглят през замръзалия Дунав към новата си родина, спомени, които завинаги ще останат в народната памет на новото поколение украински граждани. Жителите на селото разказват за името на село Кулевча. Най-

често разказвана от местните е тази, че бягайки от турците в България, и по-конкретно от с. Кюлевча, жителите установявайки се в тази далечна земя, решават да я назоват и името на своето родно, носещо в сърцата им село Кюлевча... На въпрос: *Защо селото се казва Кулевча?*, те отговарят: *Защото нашите деди са се преселили от Българското село Кюлевча.* В рамките на нашите теренни изследвания, силно впечатление ни направи факта, че хората тук тачат своите български корени и поддържат жив своя български дух, вероятно поради носталгията по родния край или може би в стремежа да предадат историческите си корени на своите поколения.

В с. Кулувча е съхранен и български език, макар в своята архаична форма и неизбежно примесен с лек украински и руски диалект, следствие от съвместното съжителство" (Димитрова, 2014, с. 59 – 60).

Днес Кулевча има близо 4 300 жители. За облика и къщите на селото научаваме от Бета Хараланова: "Влизайки в района на селото веднага прави впечатление неговият облик. Къщите са много по-различни от нашите – българските. Затова и по-време на експедицията реших да разпитам малко повече за тях. Основните ми информатори бяха Наташа Георгиевна, Мария Филиповна, Иван Стоянов и Мария Симеоновна. Всички бяха единодушни, че техните селски къщи са строени под силно руско и украинско влияние. По различни и по-сходни с българските са къщите в някои от бесарабските села в Молдова, където се срещат двуетажни къщи, с островърхи покриви, покрити с керемиди.

Първите заселници дошли в селото през първата половина на XIX в. са живели в земянки... С течение на годините и преди всичко с политическото и икономическо развитие на областта, къщите променят своя облик. Обикновено домът се строи от стопанина, а се оставя в наследство на малкия син, който живее заедно с родителите си. Интересно е, че тази традиция продължава и до днес, макар, че след 90-те години на XX в. в тази практика има промяна, тъй като част от младото поколение заминава в големите градове на Украйна и България и все по-рядко се връща в селото" (Хараланова, 2014 а, с. 101 – 102).

През 1831 г. и в следващите няколко години кулевчани започват да строят глинени къщи, покрити с камъш. Образуваха се две неголеми улици на десния бряг на р. Хаджидере: сегашната улица К. Маркс, от сегашния парк до брега на реката, втората – Ленин (източно от нея). Първата улица в последствие назовават Поповска, вероятно за това, че първите заселници тук са били Попови – Костадин, Дюра и Маринчо (Караулан, 2009, с. 14).

Духовният живот на древните българи се основава на нравствено-етническата култура, която се формира върху християнското учение за добродетелите и непогрешимостта на човешката личност. Българите от векове развиват доброжелателно отношение на човек към човек, те сакрално почитат религията и законите на държавата, в която съдбата им е определила да живеят.

Още с пристигането си в непознатата земя през 1831 г. българите започват да строят Кулевченски параклис, който се запазва до края на века. След една година той вече е построен. Той се намира в западната страна на оформеното село, на около десет метра източно от фасадата на съвременния Дом на културата, представлява ниска сграда с гробница, покрита с тръстиков покрив. Останките от параклиса под формата на четириъгълна сграда с железен кръст отгоре остават до 1968 г., когато започва изграждането на Дома на културата и засаждането на парка. През 1833 г. в Кулевча се заселва свещеникът Йоаким Рубанский, който освещава параклиса. Отец Йоаким служи до 1873 г. През 1873 г. е завършен и новият храм "Св. Николай". Настоятел на църквата става младият свещеник, впоследствие протоерей Арсений Лускалов, роден през 1852 г. и починал през 1933 г. Погребан е в двора на църквата. През 1968 г. тленните останки на отец Арсений (и на ктитора Георги Петров Стоянов) са пренесени в Кулевченските гробища. През 1952 г. храмът е обновен с рисунки на местния художник Симеон Михайлов Комаров (Караулан, 2009, с. 141).

В средата на XIX в. на територията на Бесарабия се появяват частни училища с едногодишен курс на обучение. По-късно се създават църковно-енориашески двугодишни училища, където се обучават повече от 30 ученика. Русия поощрява тази практика, но финансово не оказва подкрепа. Издръжката на училищата е за сметка на общините. Първото тригодишно църковно-енориашко училище в Кулевча е построено през 1893 г. и се издържа от средства на селската община. През първите три години се обучават 59 деца, момчета и момичета. Учители са семейство Феодор и Елена Еланови и брат и сестра Иван и Ефросина Черненко. Изучават се руски, български и немски език. Закон Божий е преподаван от сина на местния свещеник Николай Арсенович Лускалов. По-късно училището става вече четиригодишно (Караулан, 2009, с. 125).

През 1948 г. училището преминава на осемгодишен курс на обучение и среден курс на обучение, а през 1977 г. е завършено строителството на новия корпус. Училището носи името "Св. Св. Кирил и Методий". От 1952 г. до 2004 г. средното училище в Кулевча завършват 53 групи ученици, т.е. повече от 4 000 деца (Караулан, 2009, с. 128).

За съхраняването на празнично-обредните форми научаваме от Ирина Витлянова: "...трудно е да се запазят традициите в нашето модерно време. Голяма част от празниците и свързаната с тях обредна трапеза в по-голяма или по-малка степен са повлияни от културата на съседните народи – украинци, молдованци, руснаци и др. В по-голямата част от случаите се наблюдава заимстване само на названието на празника, докато характерът му и обредната храна си остават чисто български (например названието Масленица /Сиропустната неделя – Сирни заговезни/). За календарните обичаи и обреди се приготвя строго определен вид храна, най-често варено жито, обредни хлябове, курбан. Обредната храна, предназначена за семейни или календарни празници се приготвя по технология, запазена в спомените от родното място, диктувана от силата на обредната традиция. Храни, които някога са били традиционни за с. Кюлевча, Шуменско продължават и днес да се приготвят в с. Кулевча, Украйна, но най-вече като обредни (Витлянова, 2014, с. 73).

Според Б. Георгиев намиращите се на благоприятно географско местоположение българи преобладават сравнително леко климатичните колебания и се възползват от новите култури, внесени от Американския континент (Георгиев, 2017, с. 15).

Още със самото раждане човешката съдба е начертана, неизвестна, но реална и само смъртта прекъсва стремежите на човек. За приобщаване на покойника към света на мъртвите и редица обредни практики в с. Кулевча ни съобщава Стела Славчева: "Най-ранно датирания надгробен паметник в село Кулевча, който се намира в гробищния парк е от 1868 г. Вероятно този надгробен паметник, на който липсваше изписано име, е на някой от българското население, установило се в селото през далечната 1830 г. Това се потвърждава и от разказите на нашите информатори в процеса на работа. Местните разказват, че това е паметник на първия погребан в село Кулевча българин. Тук се намират и старите, и новите гробища. Впечатление прави добре подържания гробищен парк, като всеки един гроб е покрит с множество изкуствени цветя, които според нашите информатори, се слагат да красят гроба. За самите погребения в по-ново време, казват, че са се изменили. Но от разказите на болшинството от жителите, установихме, че по-голяма част от ритуала се спазва и днес (Славчева, 2014, с. 95).

Както установихме село Кулевча е основано през 1830 г. от преселници – българи идващи от с. Кюлевча – Шуменско. До 1946 година се нарича Кулевча, след това е преименувано на Колесное, а през 1995 г. отново връща старото си име Кулевча. За днешното съвременно с. Кулевча и живота в селото ни съобщава Б. Хараланова: "През

2012 г. продължихме проучванията си и отново се срещнахме с чудесни информатори... Селото е разположено покрай река Хаджидере (тур. – "сребърна река"). Центърът на селото се намира на 22 км. от районния център Сарата, на 13 км. от централния път Одеса – Измаил. В селото се намира ж. п. станция Кулевча на железопътната линия Одеса – Измаил.

Пристигайки, това което ни направи впечатление е, че селото имаше вид на доста благоустроено населено място. Прави улици, къщите почти еднакви, коренно различни от нашите по селата. Никита Статиров (кмет на с. Кулевча от 2002 г.) разказва, че жителите, наброяващи около 4 250 души, в болшинството си са българи – т. е. 98% от населението на селото, че с. Кулевча е едно от малкото български села, в което младите все още се завръщат, не остават в големите градове. Така успяват да съхранят и българските традиции. Но за съжаление той счита, че това е процес, който много скоро ще прекъсне. "Патриархалното общество си отива, промените се оказват необратими и те засягат всички жители на Украйна. Само за три-четири години над 600 младежи от селото заминаха за Одеса, Белгород-Днестровский или Иличовск за да търсят работа и по-добър живот" – с тъга споделя Н. Статиров. И затова един от основните проблеми е, как да се подобри живота в селото, как да се направи така, че да има препитание и работа за всеки специалист и местен жител... На 9 май 2010 г. селото отбелязва 180 години от своето образуване от преселниците българи. По този случай в центъра на селото е открит паметник на българите – преселници. Сред първите жители на селото най-често се срещат фамилията: Попови, Братинови, Минчеви, Станчеви, Райнови, Стоянови, Христордови, Петрови, Станеви, Димови, Мандражи, Бойчови, Николови – имена, които са изписани и на паметника. Никита Статиров разказва, че по време на откриването са присъствали много гости от Одеса, Сарата. Почетен гост на празничните тържества е бил и депутатът в Одеския областен съвет, президент на Асоциацията на българите в Украйна Антон Киссе" (Хараланова, 2014, с. 170 – 171, с. 174).

Българската общност е една от най-многобройните етнически общности в Украйна. Президент на Асоциацията на българите в Украйна е известният обществен и държавен деец, народният депутат на Украйна Антон Иванович Киссе, автор на книгата "Възраждане на българите в Украйна". Ето какво споделя автора в тази книга: *"Това е нашата история и духовност, нашата болка и реалност, нашите успехи и загуби, нашата гордост – запазване на културата ни и на нас като нация.*

Анализирайки хронологията на миналите събития, разбирам, че всяко поколение българи се проявява посвоему. На всеки исторически период съответства своя епоха и свое световъзприемане. На нас, българите от края на II и началото на III хилядолетие, се паднаха не по-малко изпитания и трудности, отколкото на нашите предци. Ние станаме свидетели и участници в трънливия път на строителството на независимостта на украинска държава. На кой от нас не са известни трудностите на този процес? Нашите предци неведнъж са създавали държави и са преживели не една империя. Много българи и сега активно се включиха в процеса на укрепването на нашата държава. Ние смело можем да се гордеем с постиженията на нашия народ" (Киссе, 2006, с. 5 – 6).

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Андрианов, П. М. 2003. История Русской армии 1812 – 1864 гг. Санкт-Петербург: Полигон.
- Витлянова, И. 2014. Наблюдения върху обредната храна на българите от с. Кулевча, Украйна. – В: България без граници. Т. 1. Варна.
- Георгиев, Б. 2017. Факти и личности от историята на Българското възраждане. Част I. Велико Търново: Ивис.
- Джумалиев, Г. 1927. История на Шуменската крепост. Шумен: Печатница „Спас Попов“.
- Димитрова, С. 2014. Съхраняване на Културно-историческото наследство в село Кулевча. – В: България без граници. Т. 1. Варна.
- Дойнов, С. 1981. Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в. – В: Българското възраждане и Русия. София: Наука и изкуство.
- История на България. 1961. Т. 1. София: Наука и изкуство.
- Караулан, Д. 2009. Село Кулевча прошлое и настоящее. Одесса: Печатный дом.
- Киссе, А. 2006. Възраждане на българите в Украйна. Одеса: Optimum
- Краус, К. 1993. Кутията на Пандора. София: Народна култура.
- Мещерюк, И. 1965. Преселение болгар в Южную Бессарабию 1828 – 1829. Кишинев: Карта молдовеняскэ.
- Минков, С. 2019. Шумен под османско владичество (XV – XIX век). – В: История на Шумен, Авторски колектив, Шумен: Ивис.

Раковски, Г. С. 1886. Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите. София: Скоропечатница на К. Т. Кушлев.

Скальковский, А. 1848. Болгарские колонии в Бессарабии. Одесса: Тип. Т. Неймана и Ко.

Славчева С. 2014. Поглед върху погребалните обичаи на Българите в Село Кулевча, Украйна. – В: България без граници. Т. 1. Варна.

Стоянов, М., Хр. Кодов. 1964. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна Библиотека. Т. 3. София: Наука и изкуство.

Трайков, В. 1981. Българската емиграция във Влашко след Руско-турската война от 1828 – 1829 г., с. 9. – В: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи: БАН.

Хараланова, Б. 2014. Днешното село Кулевча. – В: България без граници. Т. 1. Варна.

Хараланова, Б. 2014 а. За къщите в с. Кулевча,. – В: България без граници. Т. 1. Варна.

Lütfi, A. 1999. Vakarıvis Ahmet Lütfi Taribi. Ç. 2, YKY, Istanbul.

Автор: Христо Стефанов

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”

Докторска програма *История на България*

hristo_osmarski@abv.bg

Научен ръководител:

проф. д.и.н. Бисер Георгиев

Рецензент:

доц. д-р Стефан Минков